Jiří Soukup

# Karl Jaspers. Světový názor a psychologie

## I.

*Psychologie světových názorů* (*Psychologie der Weltanschauungen*, 1919), z níž pochází pasáž zařazená do přítomného svazku v českém překladu, patří mezi ranější Jaspersovy práce. Jeho zájem v této knize byl původně především psychologický: zatímco filosofie by podle Jasperse měla být prorocká a poskytnout člověku pravdivý světový názor, psychologie světové názory pouze zkoumá. Cílem práce bylo představit prostředky orientace jednotlivce v životě, jeho možnosti a prostor, v němž probíhají existenciální rozhodnutí. Při zpětném pohledu však Jaspers konstatoval, že se od psychologického zkoumání světových názorů posunul k filosofické reflexi jejich pravdivosti a sám pak tuto práci označil za první spis směru později nazývaného „moderní existencialismus".

Jaspers v knize rozpracovává psychologické analýzy, jež se pohybují v rámci tzv. *rozumějící* či *duchovědné psychologie* (*verstehende*, *geisteswissenschaftliche Psychologie*), jak je označován směr bádání, který odmítá monopolní nárok striktně přírodovědně orientované (především fyziologické, experimentální či tzv. objektivní) psychologie. Uvedeným termínem je nazýváno množství značně různorodých badatelských zaměření: vedle rozumějící psychologie jako takové fenomenologická, strukturní, tvarová či celostní psychologie (*Gestalt-* či *Ganzheitspsychologie*) a často také psychoanalýza; *duchovědná psychologie* v užším smyslu představuje metodologickou orientaci psychologie na zkoumání duchovních věd a především na metodu rozumění. Východiskem takto

zaměřeného bádání je program Wilhelma Diltheye (jakkoli příslušný pojem se u něj ještě neobjevuje) a jeho maxima „Přírodu vysvětlujeme, duševnímu životu rozumíme“.[1]

Jaspers, který byl ovlivněn jednak Diltheyovou koncepcí *popisné a rozčleňující psychologie* (*beschreibende und zergliedernde Psychologie*), jednak *rozumějící sociologií* (*verstehende Soziologie*) Maxe Webera, zavádí pojem *rozumějící psychologie* jako označení procesu rozumění v psychopatologii (tj. *rozumějící psychopatologie*). Díky vcítění se do duševních stavů můžeme „geneticky“ porozumět tomu, jak jedny duševní stavy vznikají z jiných; od tohoto vcítění Jaspers odlišuje *statické rozumění* (*statisches Verstehen*), jež uchopuje zpřítomnění těchto duševních stavů. Komplementárním pojmem ke *genetickému rozumění*, které disponuje bezprostředním, dále neanalyzovatelným vhledem, je *kauzální vysvětlení* (*kausales Erklären*), jež je nutné užít tehdy, pokud rozumění narazí na nepřekonatelné hranice. Psychologické, vciťující se rozumění se tak uskutečňuje mezi dvěma krajními pozicemi: nesrozumitelností a srozumitelnou objektivitou; jejich předmět pak podle Jasperse nutně leží uprostřed mezi všemi objektivními skutečnostmi, prožívanými fenomény a svobodnou existencí.

Inspiraci Jaspersových úvah v této práci lze nalézt také u Nietzscheho: oba se vedle jiného shodují v tom, že „první a poslední otázkou týkající se *světového názoru* je to, zda životu jako celku řekneme ano, či ne“ (viz Kaufmann 1981: 414); analogie lze konstatovat též s Kierkegaardovým pojetím různých stadií existence stejně jako s Hegelovým filosofickým konceptem představeným ve *Fenomenologii ducha* a s Kantovou naukou o idejích.

Jaspersova kniha je chápána jako práce, která se stala základem pro existenciální zaměření jeho filosofie; po jejím uveřejnění se rozmanitost náhledů na svět stala ústředním tématem jeho filosofického projektu: oproti tradičnímu zaměření filosofie na objektivní a univerzální vysvětlení reality se Jaspers soustředil na promýšlení skutečnosti v její plnosti a neredukovatelnosti na subjekt či objekt nebo některý z jejich způsobů a usiloval o filosofickou tematizaci bytí či

1 „Die Natur erklären wir, das Seelenleben verstehen wir“ (Dilthey 1924: 144). Termín „duchovědná psychologie“ zavádí později Eduard Spranger, podle něhož je psychologie „základem duchovních věd“ (Spranger 1974: 150). Samostatné příspěvky k takto orientovanému zkoumání pak pocházejí především z okruhu diltheyovské školy (Georg Misch, Herman Nohl, Bernhard Groethuysen, Max Frischeisen-Köhler, Otto Friedrich Bollnow, Theodor Litt, Hans Freyer, Erich Rothacker aj.).

objímajícího v jeho na sebe navzájem nepřevoditelných způsobech (jako je pobývání, vědomí vůbec, duch, existence, rozum, svět, transcendence).[2]

## II.

Světové názory v sobě podle Jasperse spojují *subjektivní* a *objektivní* aspekt. Subjektivní aspekt je odvozen od trojice lidských *postojů* (*Einstellungen*), které se projevují konkrétním jednáním v konkrétních životních situacích, představují struktury duchovního života, jejichž prostřednictvím člověk různými způsoby zakouší objektivní svět a vytváří si jeho obraz, vznikají působením vrozených idejí, zážitků z dětství, a jsou předmětem psychologického zkoumání. Objektivní aspekt je odvozen od trojice *obrazů světa* (*Weltbilder*), jež podávají určitý obraz či pochopení reality, jsou s člověkem srostlé, stávají se součástí jeho osobnosti, jsou objektivovanými silami života ducha. Světové názory[3] coby variující spojení postojů a obrazů světa se neustále proměňují a vyvíjejí.

Jaspersova přísně triadicky strukturovaná práce, jejíž první část je věnována *postojům* a druhá *obrazům světa* (z úvodu této části pochází pasáž zařazená do přítomného svazku v českém překladu), vrcholí v části zkoumající *život ducha* (*Leben des Geistes*), z něhož postoje i obrazy světa pramení. V této ústřední části knihy vychází Jaspers z popisu *mezních situací* (*Grenzsituationen*), jimiž jsou boj, smrt, náhoda a vina;[4] jeho pojetí je založeno na myšlence, že lidé jsou vždy již zasazeni do konstelace vnějších okolností a nemohou žít stranou těchto mezních situací; různé typy reakcí jednotlivých lidí na tyto situace jsou základem pro jejich zařazení do příslušných *duchovních typů* (*Geistestypen*). Lidé vždy hledají jistotu a zázemí: zatímco první typ lidí se obrací ke

2 Blíže viz např. Marek 2007; Naugle 2002: 121–128; Thomé 2004: 458.

3 V naznačené souvislosti lze konstatovat, že pojem *Weltanschauung* je u Jasperse do určité míry ambivalentní: vztahuje se zároveň k celkovému náhledu na život i k pojetí světa v závislosti na tom, zda je větší důraz kladen na konkrétní, či konceptuální aspekt (pro konceptuální aspekt přitom Jaspers užívá též termín *Weltbild*); pojem *Weltanschauung* se vztahuje zároveň na individuální postoje i filosofické a náboženské systémy (Lefebre 1981: 488).

4 Výčet mezních situací je v pozdějších Jaspersových pracích odlišný: fenomén utrpení, který v této knize pojednal samostatně jako to, co je všem mezním situacím společné, uvádí později jako jednu z mezních situací, fenomén náhody se naopak v pozdějších výčtech neobjevuje – viz např. Jaspers 2016.

skepticismu a nihilismu, druhý typ hledá *oporu ve vymezeném* (*Halt im Begrenzten*) – v racionalismu, autoritářství, liberalismu či absolutních hodnotách – a třetí typ lidí (mezi něž řadí Jaspers také sám sebe) *v nekonečném* (*Halt im Unendlichen*). Je-li člověk konfrontován s mezní situací, nastává podle Jasperse životně důležitý proces změny, v němž musí jedinec opustit svůj dosavadní *příbytek* (*Gehäuse*) a najít si jiný – životní proces tak spočívá v opouštění starých a vytváření nových příbytků; ochranné příbytky představují světové názory, jež jsou přirozenou lidskou reakcí na konfrontaci s mezními situacemi a v nichž se lidé před těmito situacemi mohou ukrýt.

Mezi životem ducha, jednotlivými duchovními typy a obrazy světa existuje kauzální vztah. Reakce jednotlivých duchovních typů na mezní situace zakládají objektivní pojetí světa. Mezi životem ducha a obrazy světa existuje též vztah vzájemné provázanosti, jsou spolu srostlé a vyvíjejí se společně: obrazy světa jsou objektivovanými silami života ducha, stávají se součástí osobnosti stejně jako jakýkoli jiný rys, jsou vlastním výtvorem osobnosti, jakkoli jednotlivec si nemusí být jejich vlivu a způsobu utváření vždy vědom; člověk si je nutně nevybírá – jsou funkcí života jako takového; obrazy světa se zároveň neustále mění a vyvíjejí; obraz světa jako takový nikdy nenahlédneme v jeho totalitě.

Jaspers – podobně jako Dilthey[5] – rozlišuje tři typy obrazů světa – *smyslově-prostorové* (*sinnlich-räumliche*), *duševně-kulturní* (*seelisch-kulturelle*) a *metafyzické* –, jimž odpovídají určité postoje a duchovní životní formy. Zatímco první dva uvedené typy se vztahují ke konkrétně názornému jako takovému v jeho nekonečné rozmanitosti, metafyzické obrazy světa se vztahují k celku, totalitě a k absolutnímu, nepodmíněnému, nejzazšímu a dále se dělí na dva typy: mytologicko-démonické – primitivní, bezprostřední a smyšlené, založené na vyprávění názorného příběhu – a filosofické obrazy světa, jež vycházejí z náhledu na člověka jako takového, získaného vlastní zkušeností.

Jednotlivé duchovní typy reagují na konfrontaci s mezními situacemi různým způsobem; tyto odlišné reakce vytvářejí mnohost pojetí světa, objektivní aspekt světového názoru, jehož subjektivní aspekt, postoje, jsou významnými pohnutkami lidského jednání, v jehož rámci mohou být psychologicky zkoumány. Na základě podoby vztahu subjektu a objektu rozlišuje Jaspers také v případě postojů tři typy: *předmětné* (*gegenständliche*), *sebereflexivní* (*selbstreflektierte*) a *entuziastické*. Předmětné postoje

5 Blíže k Diltheyově koncepci viz např. Naugle 2002: 82–98; Thomé 2004: 458.

dělí na aktivní, v nichž je objekt subjektem asimilován, kontemplativní, v nichž je objekt od subjektu oddělen, a mystické, jež subjekt-objektové rozštěpení (*Subjekt-Objektspaltung*) překonávají; sebereflexivní dělí opět na kontemplativní a aktivní, a dále na reflexivní a bezprostřední postoje, které jsou v návaznosti na Kierkegaarda charakterizovány jako postoje okamžiku, v nichž bezprostředně prožívaný okamžik představuje jedinou realitu, totalitu reálného; entuziastické postoje, jež totalizujícím způsobem překonávají protiklad Já a předmětu, jsou úsilím o jednotu, vztahují člověka k totalitě a podstatě světa. Předmětné i sebereflexivní postoje jsou odvozeny z postojů entuziastických.

## III.

Jaspersova práce se stala podnětem k rozvíjení filosofie existence v Německu. Jeho koncepce stojí v přímé opozici k Husserlovi, který epistemický relativismus filosofie světových názorů chápal jako protiklad filosofie coby přísné vědy.[6] Podle Heideggera naproti tomu světový názor (či něco jemu podobného) patří k bytnosti pobytu. Heidegger se Jaspersově knize věnoval v obsáhlé kritické recenzi (viz Heidegger 1996), jejíž strojopis poskytl v roce 1921 vedle samotného Jasperse také Husserlovi a Heinrichu Rickertovi, rozhodl se ji však nepublikovat (otištěna byla až na konci jeho života). Heideggerova kritika se zaměřuje na Jaspersovu metodu a jeho nekritické přejímání některých tradičních antropologických předpokladů; zásadní rozdíl podle něj spočívá mezi tím, čím člověk skutečně je, a tím, za co jej Jaspers pokládá – podle Heideggera je nejprve nutné blíže analyzovat samotný pojem lidské existence, což podle něj v Jaspersově knize schází. Pro Jasperse je určujícím fenoménem lidského života subjekt-objektové rozštěpení, jež je nejzazší antinomií existence, podle Heideggera se však za tímto rozštěpením skrývá soubor zásadních předpokladů týkajících se duševního života, které Jaspers nekriticky přejímá; tyto předpoklady vycházející z tradice subjektu, na niž Jaspers navazuje, musejí být podle Heideggera nejprve konfrontovány s analýzou podstaty a možností lidské existence: dokud nebude pobyt jako takový podroben radikálnímu zkoumání, bude jakýkoli psychologický popis existence nepřesný. Heidegger se později inspiroval Jaspersovým popisem mezních situací (především analýzou smrti), který pokládá za nejsilnější moment celé práce; naopak za její hlavní

6 Blíže viz Husserl 2013; Naugle 2002: 108–121.

nedostatek považuje Jaspersovu závislost na klasické metafyzice v pojetí Kanta a Kierkegaarda, jež je podle Heideggera pro analýzu existence nevhodná. Jakkoli je Heidegger k Jaspersově metodě kritický, oceňuje jeho práci jako inovativní analýzu lidské existence; význam samotné typologie světových názorů pak klade až na druhé místo.[7]

# Literatura


DILTHEY, Wilhelm
1924 „Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie"; in idem: *Gesammelte Schriften*, sv. 5 (Leipzig – Berlin: Teubner), s. 139–240

HEIDEGGER, Martin
1996 „Anmerkungen zu Karl Jaspers ‚Psychologie der Weltanschauungen'"; in idem: *Wegmarken. Gesamtausgabe*, sv. 9; ed. Friedrich-Wilhelm von Herrmann (Frankfurt am Main: Klostermann), s. 1–44

HUSSERL, Edmund
2013 *Filosofie jako přísná věda*, přel. Aleš Novák (Praha: Togga)

JASPERS, Karl
1971 *Psychologie der Weltanschauungen* (Berlin – Heidelberg – New York: Springer)
2016 *Mezní situace*; přel. Václav Němec (Praha: OIKOYMENH)

KAUFMANN, Walter
1981 „Jaspers' Relation to Nietzsche"; in Paul Arthur Schilpp (ed.): *The Philosophy of Karl Jaspers* (La Salle: Open Court), s. 407–436

LEFEBRE, Ludwig B.
1981 „The Psychology of Karl Jaspers"; in Paul Arthur Schilpp (ed.): *The Philosophy of Karl Jaspers* (La Salle: Open Court), s. 467–497

MAREK, Jakub
2007 „Existence a světový názor (Jaspers)"; in Ladislav Benyovszky a kol. (edd.): *Úvod do filosofického myšlení* (Plzeň: Čeněk), s. 402–408

NAUGLE, David K.
2002 *Worldview: The History of a Concept* (Grand Rapids: Eerdmans)

SPRANGER, Eduard
1974 „Zur Entstehungsgeschichte der geisteswissenschaftlichen Psychologie"; in idem: *Gesammelte Schriften*, sv. 4 (Tübingen: Niemeyer)

THOMÉ, Horst
2004 „Weltanschauung"; in Joachim Ritter, Karlfried Gründer, Gottfried Gabriel (edd.): *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, sv. 12 (Basel: Schwabe), s. 453–460


7 Blíže viz např. Naugle 2002: 128–147.